

FERENCES FORMULÁSKÖNYVEK

LÁZS SÁNDOR

Molnár Antal:

**Die Formelsammlungen der Franziskaner-
Observanten in Ungarn (ca. 1451–1554)**

(Analecta Franciscana XIX, Nova series,

Documenta et studia, 7)

Frati editori di Quaracchi, Fondazione collegio

S. Bonaventura, Roma, 2022. XLIX + 773 oldal

A Magyar Királyság XVI. századát forrás- és így adathiányos korként jellemzik a történészek. Kevés az oklevél, az irat és a dokumentum, amelyekből megtudnánk, milyenek voltak a királyság mindennapjai a várakban, a mezővárosokban, a falvakban és az egyházi intézményekben. A hiány különösen ott feltűnő, ahol az írásbeliség az ügymenetben a mindennapi élet megszokott, szerves része volt: az egyházi intézmények és leginkább a monasztikus szerzetesrendek adminisztrációjában. A források szűkösségét a reformációval, valamint az oszmánok pusztításával szokás magyarázni, a török dúlás miatt nem maradtak fenn a plébániák, kolostorok napi életét leíró *Historia Domusok*, a mindennapok ügyleteit rögzítő oklevelek, szerződések, utasítások. A második világháború után is pusztultak a könyvtárak és a levéltári anyagok a szovjet megszállás, a szekularizáció és a szerzetesrendek feloszlatása miatt.

Az obszerváns szerzetesek esetében az iratok hiányának strukturális okai is voltak. Könyvében Molnár Antal kifejti, hogy a ferenceseknek és különösen a szigorú szegénységet, a magántulajdonról való lemondást választó obszerváns ferences kolostoroknak nem voltak ingatlan javaik, amelyek tulajdonjogának őrzése szükségessé tette volna az iratok archiválását. A ferences oklevéladás és dokumentumőrzés ellentmondásosságát jól mutatja, hogy nemcsak a Magyar Királyságban, de Európában mindenütt hasonló a

helyzet, a koldulórendek írásbeliségének emlékei ugyanúgy hiányoznak Itália, Franciaország, Spanyolország és Németország kolostoraiban, mint Magyarországon; a veszteségek tehát nem csak a zaklatott múltnak köszönhetők.

A ferences rend történetének feltárása a dokumentumok hiánya ellenére sem reménytelen. Egyedülálló forrásanyagot jelentenek a levélíráshoz használt kiüresített formulák, amelyek megkönnyítették a levélírást, a fogalmazást a küldő, és a megértést a címzett számára. Mindegyik ügýtípusnak megvolt az ismétlődő formája, amelybe csak az éppen aktuális eset adatait kellett beilleszteni. Ezt mutatja be Molnár Antal formuláriumkiadása és a hozzá csatlakozó magisztrális tanulmánya. Molnár négy magyarországi formuláskönyv 878 oklevélmintáját, levelét és levéltörredékét adta közre és elemezte. A korpusz nagyságát és jelentőségét akkor mérhetjük fel igazán, ha tudjuk, hogy a mintegy negyedszáz európai formuláriumból eddig csupán 550 levélminta jelent meg nyomtatásban.

A hatalmas mennyiségű magyarországi szöveg olvasatának sajtó alá rendezése mellett az iratanyag elhelyezése sem könnyű az európai és a magyar kulturális és spirituális kontextusban, a feladatot azonban Molnár Antal mintaszerűen oldotta meg.

A nagy terjedelmű könyv elsősorban tudományos igényeket elégít ki. Molnár német nyelvű bevezetése a formuláriumok (oklevelek mintakönyve) európai és magyar kutatásának helyzetét vizsgálja. A továbbiakban a szerző az egyes formuláriumokat ismerteti, mindehhez azonban szüksége van arra, hogy leírja az intézményrendszert, ahol az oklevélminták gyűjteményét összeállították. A latin nyelvű oklevelek kiadása – ez ugyan jelenleg csak a kutatókat szolgálja – a korszak hétköznapijainak megismerését teszi lehetővé, a történetírás számára kincsesbánya, az eredmények a széles közönség számára később lesznek elérhetők. A történészek közül elsőként Szűcs Jenő aknáza ki az akkor még kiadatlan oklevélmintákat: a magyar parasztháború eseményeit értelmezte segítségükkel.¹ A mostani kiadás a gazdaság- és a művelődéstörténeti vizsgálatokat élénkítheti fel.

Molnár Antal elsőként az adminisztratív írásbeliség azon intézményeit mutatja be, ahol a XIV–XVI. századi Magyar Királyságban a formuláskönyvek keletkeztek: a királyi kancelláriát, az egyházmegyei bíróságokat, a hiteleshelyeket (II. *Die Institutionen der Schriflichkeit und ihre Formelbücher im mittelalterlichen Königreich Ungarn*). A szerzetesrendeket is kiterjedt,

1 ■ Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború: Egy kódex tanúsága. *Levéltári Közlemények*, 43 (1972), 213–269. old.; uő: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és a reformáció hátterében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 78 (1974), 409–435. old.; uő: Dózsa parasztháborújának ideológiája. *Valóság* 15 (1972), 11. szám, 12–39. old. Újabban angolul: The Ideology of György Dózsa's Peasant War. In: Jenő Szűcs: *The Historical Construction of National Consciousness: Selected Writings*. Ed. by Gábor Klaniczay – Balázs Trencsényi – Gábor Gyáni. Central European University Press, Bp. – Vienna – New York, 2022. 177–230. old.

általában nemzetközi szervezetük adminisztrációjának szabályai szerint formálódó írásbeliség jellemezte. Formulagyűjteményeik egy része kifejezetten a központi rendi kormányzat által létrehozott iratminták alapján állt össze. Molnár a formuláskönyveket az adott szerzetesi intézmény működése tükrének tekintti. Az újabb kutatásokban „szürke” írásbeliségnek nevezett műfajban amellet, hogy intézménytörténeti szempontból is jelentős, megjelenik – hiszen nemzetközi hatások érik – Európa retorikai kultúrája.

Egységesült a levelezés módja is. A kongregációkba szerveződő kolostorok fegyelméhez és integrációjához elengedhetetlenül szükséges törvényhozás először – írja Molnár – a clunyi reformhoz csatlakozó bencés kolostorokban és az első, a mai fogalmainknak megfelelő szerzetesrendként felépülő cisztercieknél alakította ki első műfajait: a káptalanok statútumait és a rendi vizitációk aktáit. A szervezeti irányítás biztosítása érdekében aztán megszülettek a különféle levelek: utasítások, megbízások, buzdítások. Az esetlegességeket és a fogalmazási nehézségeket megszüntetendő, ekkor állították össze a valamennyi irattípushoz mintákat kínáló formuláskönyveket. Molnár megállapítása szerint a levelezés két dimenziója – intézményrendszerük tagoltsága miatt – a ciszterci-ek formuláskönyveiben alakult ki: a vertikális a rend vezetősége és a kolostorok között (*caput* és *membra*), a horizontális pedig a kolostorok egymással és a külvilággal folytatott levelezésében. Ebbe a rendszerbe illeszkednek a középkori magyar formuláskönyvek iratai – a ferences eredetű *sermonarium*, a *Gyulafehérvári sorok kódexe* 14 levélformulát is tartalmaz (1320 körül), továbbá a premontreiek sági hiteleshelyének gyűjteménye (1506) és a pálosok kései összeállítása (1530-as évek).²

A következő nagy fejezet a XV–XVI. századi Magyar Királyság obszerváns ferencesjeinek írásbeliségéről szól (III. *Die Schriftlichkeit der Franziskaner-Observanten in Ungarn an der Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert*). Klaus Schreiner nyomán³ és vele egyetértőleg Molnár Antal megállapítja, hogy a késő középkori íráskultúra fellendülésének oka a szerzetesi reformokban keresendő, mivel a megújulási

mozgalmak eredményeit csak azzal lehetett fenntartani, hogy az obszervancia normarendszerét írásba foglalták, és írásban terjesztették.

Igy már érthető, hogy a levélmintákat miért olyan kéziratokban találjuk, amelyek újonnan megfogalmazott programadó, a magyar ferences identitást őrző szövegeket tartalmaznak. Varsányi István (1456–1462), Pályi Gábor (1477–1481) és Laskai Osvát (1497–1501) vikáriusok munkásságának köszönhetően születtek meg a magyar obszerváns vikária törvényei, konstitúciói, biztosítva, hogy amikor 1502-ben a magyar vikária visszatért a cizsmontán generális vikárius joghatósága alá, akkor – a francia és a német obszerváns közösségektől eltérően – a magyar közösségek ne veszítsék el az itáliai modelltől sokban eltérő identitásukat.

Önazonosságukat őrizte a rendi krónika – a *Chronica seu origo fratrum minorum de observantia in provincia Bosnae et Hungariae* – is, amelynek megalkotása egyértelműen rendkormányzati célokat szolgált. Jelzi ezt, hogy a rend története jogi és adminisztratív dokumentumok közé illesztve olvasható a XVI. század elejéről származó komplex rendkormányzati-lelkipásztori kézikönyvekben, a Gyöngyösi kódexként és a Müncheni kódexként emlegetett, vegyes tartalmú kéziratokban.⁴ Itt egyáltalán nem a szerző munkáját bírálva jegyzem meg, hogy az itt emlegetett két ferences kódex elnevezése – különösen a kontextusból kiemelve – félrevezető, hiszen az elnevezés már az 1800-as években foglalt volt két magyar nyelvemlékre, a huszitának mondott bibliafordításra (*Müncheni kódex*, 1466), illetőleg egy Pál bírónak nevezett világi férfi kéziratos könyvére (*Gyöngyösi kódex*, XVI. század eleje), amely a Szent László éneket is tartalmazza. A félreértéseket elkerülendő helyes volna valamilyen kiegészítést tenni a ferences kéziratok elnevezéséhez – például *Müncheni konstitúciós kódex*, *Gyöngyösi rendtörténeti kódex* –, jöllehet egyik megnevezés sem pontos; a terminológiai egyértelműség kedvéért a továbbiakban így hivatkozom ezekre a kéziratokra.

Feltűnő, hogy a Magyar Királyságban a másik koldulórend az obszervancia korszakából nem rendelkezett a ferencesekéhez hasonló formuláriumok-

2 ■ A *Gyulafehérvári Kódexet* Varju Elemér fedezte fel; jelzete: Batthyáneum Ms. R. III., 89. Leírása Varjú Elemér: A gyulafehérvári kódex. *Akadémiai Értesítő*, 10 (1899), 16–25. old. A kézirat újabb leírója Madas Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből: A kezdetektől a XIV. század elejéig*. Kossuth Egyetemi, Debrecen, 2002. 197–218. old. A sági konvent formuláskönyvét ma az Esztergomi Főkaptalan Magánlevéltárában őrzik; jelzete Prot. A (Garamszentbenedeki protocollum). Leírása Oszvald Arisztid: *Premontrei formulárium a XVI. század elejéről*. In: A Jászóvári Premontrei Kanonokrend Gödöllői Szent Norbert Gimnáziuma... *Évkönyve az 1939–1940. iskolai évről*. Hgg. Kumoróvitz Bernát. A Jászóvári Premontrei Kanonokrend Gödöllői Szent Norbert Gimnáziuma, Gödöllő, 1940. 142–150. old. A pálosok formuláskönyvét a rendfőnök kancelláriájának jegyzői állították össze: *Formularium maius Ordinis Sancti Pauli primi heremite: Texteditio des Pauliner-Formulariums aus der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts* (Cod. Lat. 131. der Universitätsbibliothek zu Budapest). Mit einem Anhang: *Fragmentum Formularium Stri-*

goniense Paulinorum. Hsg. von Beatrix F. Romhányi – Gábor Sarbak. Szent István Társulat, Bp., 2013.

3 ■ Klaus Schreiner: *Verschörflichung als Faktor monastischer Reform: Funktionen von Schriftlichkeit im Ordenswesen des hohen und späten Mittelalters*. In: Hagen Keller et al. (Hrsg.): *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter: Erscheinungsformen und Entwicklungsstufen. Akten des Internationalen Kolloquiums 17–19. Mai 1989*. Wilhelm Fink Verlag, München, 1992. 37–75. old.

4 ■ A *Chronica seu origo fratrum minorum de observantia in provincia Bosnae et Hungariae* kéziratának leírása Keveházi Katalin: *Ferences krónika*. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, III. Főszerk. Kőszeghy Péter, Balassi, Bp., 2005. 84–85. old. A Szegeden található példány leírása Keveházi Katalin – Monok István: A Csongrád megyei levéltár ferences kódexe. In: *Collectanea Tiburtiana: Tanulmányok Klanczay Tibor tiszteletére*. Szerk. Galavics Géza – Herner János – Keserű Bálint. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1990. 65–82. old.; elemzése Keveházi Katalin: Egy ferences kódex filológiai problémái. In: *Tanulmányok*

hoz csatolt összeállításokkal. Molnár Antal ezt azzal magyarázza, hogy a domonkosok korán kezdtek nyomtatványokat használni, és a rend Vincentius Bandellus de Castronovo (1435 k. – 1506) reformátori tevékenységének köszönhetően már 1505-től rendelkezett a regula, a konstitúciók, valamint az alapvető rendi iratok és privilégiumok nyomtatott kiadásával.⁵ A nyomtatvány a Nyulak szigetének domonkos könyvtárában is megvolt, használatáról Ráskay Lea bejegyzése tanúskodik.⁶ Molnár, témájánál fogva, nem térhet ki a mendikánsok másodrendjei identitástudatának hosszabb összehasonlítására, pedig az nem tanulság nélküli. A domonkos nővérek viszonylag korán anyanyelvükön olvashatták rendjük jogi érvényű normaszövegeit. 1474-ben Váci Pál lefordította számukra Szent Ágoston reguláját és a már a XIII. században megalkotott rendi konstitúciókat.⁷ A rend történetéből a nővérek legfeljebb az identitásukat erősítő Domonkos- és Margit-legendát ismerték, szintén magyarul.⁸ A rendi öntudat és önazonosság vulgáris szövegei a domonkosoknál és a ferenceseknél hasonló indokokkal szinte egy időben keletkeztek. Fontos eltérés azonban – legalábbis a ránk maradt magyar szövegek alapján –, hogy a XV–XVI. század fordulóján a magyar klariszszak számára valószínűleg nem készült népnyelvű regulakódex, vagy ha volt is, elveszett. A ferencesek története csak érintőlegesen

szerepel a Szent Ferenc életének mozzanatait bemutató *Jókai-kódex*ben,⁹ az ott megírtak is inkább spirituális jellegűek, és természetesen nem szólnak a magyar vikária eseményeiről.

Molnár Antal a kötetben közreadandó négy formulárium bemutatása előtt ismerteti az európai ferences levélgyűjteményeket (IV. *Formelbücher der Franziskaner im mittellaterlichen Europa*) mint a magyar

kéziratok kontextusát. Munkáját hátráltatta a ferences hivatali dokumentáció összehasonlító kutatásának hiánya, amit nem a kutatók érdektelensége, hanem a rendelkezésre álló ferences okleveles anyag kis mennyisége és tartalmi egyenlősége magyaráz. Részben már volt szó arról, hogy az oklevelek a Magyar Királyság területén a történelmi viszonyok miatt pusztultak, és hogy Európa-szerte maguk a ferencesek sem érezték szükségesnek az archiválást. A lokálisan fontos iratokat – a rendi privilégiumokat tartalmazó pápai bullákat és más egyházi méltóságok vagy uralkodók által kiadott okleveleket már a XIII. századtól kezdve, gyakorta *vademecumok*ba (könnyen használható és utazásokon is forgatható, nyolcadrét kötetekbe) – másolták, gyakorlatilag ezek a kódexek pótolták a levéltárakat.

A ferences oklevéladás és dokumentumőrzés ellentmondásosságát jól mutatja – és egyben magyarázza homogenitását is –, hogy

Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára. Szerk. Kulcsár Péter – Mader Béla – Monok István. József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára, Szeged, 1989. 109–120. old.

5 ■ Vincentius Bandellus de Castronovo: *Regula beati Augustini episcopi. Constitutiones fratrum ordinis predicatorum. Declarationes super constitutiones. Constitutiones monialium ordinis predicatorum*. Johannes Jacobus & Fratres de Lignano, Mediolani, 1505.

6 ■ A könyv, amelyet egykor a győri szeminárium könyvtára őrzött, ma lappang. Fényképmásolata in: Király Ilona: *Árpád-házi Szent Margit és a sziget*. Szent István Társulat, Bp., 1979. számozatlan mellékletben. A regula és az obszervancia kapcsolatáról Mirko Breitenstein – Julia Burkhardt – Stefan Burkhardt – Jens Röhrkasten (eds.): *Rules and Observance: Devising Forms of Communal Life*. (Vita regularis. Abhandlungen 60), Berlin, 2014.

7 ■ Kiadása: *Birk-kódex 1474, Az emlék hasonmása, betűhű olvasat és latin megfelelője*. Bev., közreadó: Pusztai István. Akadémiai, Bp., 1960. (Codices Hungarici, 5.) A regula és a

konstitúció fordításáról Lázs Sándor: Szent Ágoston regulájának 15. századi magyar fordítója: Váci Pál munkássága a 15. századi domonkos rendi reformban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 109 (2005), 188–204. old.; Uő: A Birk-kódex keletkezése: Alkotói szándékok és módszerek a XV. századi domonkos reformban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 110 (2006), 337–356. old.

8 ■ *Domonkos-kódex, 1517. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata*. Bev. és jegyz. Komlóssy Gyöngyi. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1990. [1991.] (Régi magyar kódexek, 9.) és *Szent Margit élete, 1510. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Közzéteszi: P. Balázs János, Dömötör Adrienne, Pólya Katalin. Bev. P. Balázs János. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1990. (Régi magyar kódexek, 10.)

9 ■ *Jókai-kódex. XIV–XV. század. A nyelvemlék betűhű olvasata és latin megfelelője, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva* közzéteszi: P. Balázs János, Akadémiai, Bp., 1981. (Codices Hungarici 8.)

nemcsak Magyarországon, de Európában bárhol a leggyakoribb oklevél típusa a konfraternitás-levél.¹⁰ Molnár szerint azért, mert ezeknek az okleveleknek az érvénye hosszú távú volt, míg a többi levél és hivatalos dokumentum általában átmeneti jellegű intézkedéseket közvetített, így megőrzésüket nem tartották fontosnak. A megőrzés szempontjából kivételt jelentettek a rendi káptalanok határozatai és a rendfőnökök enciklikái, amelyek szintén hosszabb érvényű rendelkezések. Ha csak ezeket a dokumentumokat tanulmányozza a történész, az eredmény félrevezető lehet. Az eredeti dokumentumok szinte teljes hiányával, illetve a kisszámú fennmaradt irat egyenmőségével szemben elkápráztató az a tipológiai változatosság, amelyet a formuláriumokból megismerünk. Ezekben a levélminta-gyűjteményekben egymás mellett olvashatók a szomszédos konventekkel, az előjáróikkal, a szomszédos városokkal folytatott levelezés mintái, a kusztoszok, gvárdiánok, provinciálisok utasításai. Nem hiányoznak a stúdiumra vagy a szülők meglátogatására vonatkozó engedélyek, az értesítések valakinek az elhunytáról, orvosi javaslatok, úti levelek a zárandokoknak – az itt felsoroltak egyetlen kolostornak, a schaffhauseninek a formuláskönyvéből származnak. A XIV. század első negyedében összemásolt gyűjtemény – ezt Molnár nem említi – még nem anonimizált, mint később a formuláriumok, de a másolatok közé már variánsokat is beszúrtak. Néhány szöveg egység eltérő stílusa jelzi, hogy – az *ars dictaminis* gyakorlására valók.¹¹ Ez a formuláskönyv átmenet a későbbi típusokhoz.

Önálló ferences formuláriumot mindössze négyet ismerünk, a többi mind vegyes tartalmú, rendkormányzati és lekipásztori szövegeket tartalmazó kódexben kapott helyet. A formulák nagyobb része a rendkormányzat általános iratanyagához tartozott, amely évszázadokon át vándorló, inkább csak stilisztikailag módosuló szöveganyagot jelentett. A formulák kisebb része viszont folyamatosan változott. Ezt az írásbeli intézkedést kívánó esetek követelték meg, hiszen a gyakorlati jogalkalmazás dokumentumai a normatív szövegeknél is érzékenyebben reagáltak a helyi realitásokra. Molnár Antal hangsúlyozza, hogy a formulagyűjtemények – a rendfőnöki kancelláriák segédkönyveinek kivételével – többnyire magánkezdeményezésből keletkeztek; az írnokok meg akarták könnyíteni saját munkájukat.

A ferences rendi előjárók kancelláriáinak kialakításáról és működéséről szinte semmit sem tudunk. Molnár ismertet egy adatot arról, hogy a rendfőnökök írnokai szinte a kezdetektől fogva – így Cortonai Illés, a rend harmadik általános rendfőnöke (1232–1239) mellett szolgáló Illuminato testvér is – állítottak össze formuláskönyvet. Az európai ferencesek rendje abban az időben, tehát a XIII–XIV. század fordulóján a renden belül folyó szegénységvita miatt két főágra szakadt. A konventuálisok – a XIV. századtól nevezték őket így – elfogadhatónak tartották, hogy konventjük csekélyebb értékű ingatlano-

kat és drágább ingóságokat is elfogadjon a hívektől. Az obszervánsok szigorúan értelmezték a regulát és Szent Ferenc szegénységsményét, elutasították mindenfajta tulajdon birtoklását, nem csak az egyes szerzeteseknek, a közösségnek is le kellett mondania a vagyontárgyakról. A Magyar Királyságban az obszervánsok – ahogy szürke kázmzásjukról nevezték őket, a cseri barátok – 1448-ban önálló vikáriát hoztak létre. Noha a ferences rend egysége elvileg fennmaradt, az obszerváns ág attól kezdve önálló szerzetesrendnek volt tekinthető, amely már évtizedekkel a teljes, jogi értelemben vett szétválás (1517) előtt igen gyakran így nevezte önmagát: *Ordo Fratrum Minorum de Observantia* vagy *Regularis Observantiae*. A közös hagyomány egyes elemeihez, itt jelesen a formuláskönyvek összeállításáról van szó, az obszerváns rendtartomány irányítói is ragaszkodtak.

Molnár Antal négy, XVI. századi obszerváns ferences formuláskönyv szövegét adja közre. A szerző a formuláriumok példaszzerű leírása és elemzése mellett (V. *Die Formelbücher der Franziskaner-Observanten in Ungarn in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*) számos új eredményt közöl a kéziratokról, több esetben felülvizsgálja az eddigi kutatás megállapításait. A négy könyv a műfaj sajátosságából fakadó azonosság ellenére különböző karakterű.

A könyvben az I. számmal jelzett formuláriumot (OSZK, Cod. Lat. 432. *Formularium in usum Ordinis Fr. Minorum regularis observantiae in Hungaria* – Bartoniek Emma címádása) tartalma és kötése alapján a rend magyar központjában, a budai Szent János-ko-lostorban 1515 és 1524 között állította össze hét kéz. A kötetet korábban Szűcs Jenő vizsgálta,¹² 245 szöveg egységet különböztetett meg, Molnár Antal viszont nem veszi önálló egységnek a töredékeket és variánsokat, 219 formulát tekint önállónak. Már Szűcs meghatározta a kötet legfontosabb szerkesztőjét és másolóját, Ivanicsi Istvánt, Pécsváradi Gábor és Dézsi Balázs vikáriusok jegyzőjét. Ivanicsi a formulárium összeállításához a budai Szent János-templom sek-

10 ■ A *litterae confraternales*ben a ferences előjárók a rendet támogatókat és családjukat vették föl a rend konfraternitásába, és a vikária vagy a custodia lelki javaiban részesítette a címzeteket. Ezek az iratok szinte kivétel nélkül családi levéltárakban maradtak ránk.

11 ■ Lásd Aloys Schulte: Ein Formelbuch der Minoriten von Schaffhausen aus dem Anfang des 14. Jahrhunderts. *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, 40 (1886), 203. skk.

12 ■ Szűcs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború: Egy kódex tanúsága. *Levéltári Közlemények*, 43 (1972), 213–269. old.

13 ■ Szűcs datálása: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború, 233–264. old. és Molnár új értelmezése: 59–62. old.

14 ■ A Szent Coleta (1380–1447) reformjait követő ferencesek saját konstitúcióval rendelkeztek, a ferences renden belül nagy fokú önállóságot élveztek.

15 ■ Boniface de Ceva, OFM: *Firamenta trium ordinum Beatisimi Patris nostri Francisci*. Ed. Petrus Chanon. Johannis Petit, Francisci Regnault et Johannis Frelon, Paris, 1512.

16 ■ Tarnai Andor: A magyarországi obszervánsok rendi krónikájának szerzői és forrásai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 77 [1973], 135–137. old.

restyében őrzött rendtartományi levéltár okleveleit használta fel, így a kötet jelentős dokumentumokat őrzött meg.

A kódexet Ivanicsi István a másolás megkezdése előtt öt nagyobb műfaji egységre tagolta, beírta a fejezetcímeket, és bemásolta alájuk az összegyűjtött iratokat. Végül mégsem sikerült sem Ivanicsinak, sem a többi scriptornak a fejezetek címe alatt tartalmi koherenciát teremteni. Molnár ezt a fogalmi absztrakció és a szerkesztés gyengeségével magyarázza, jóllehet a keveredésnek részben technikai okai vannak. Az európai kézikönyvekben is hasonló zavarok látszanak. Az egy fejezetbe tartozó, már összekészített tematikai csoportok tartalmához hasonló levelek száma ugyanis folyamatosan bővült, a betelt szakaszhoz tartozó levelek emiatt különféle jelekkel ellátva, más csoportba kerültek. A középkori vulgáris irodalom könyvkészítési gyakorlatával szemben, amikor a már kész kéziratokat köttették be, a formuláriumokat legalább egyes részeik összeállítása után – bizonyára, hogy könnyebben használhassák – bekötötték, így a bővítésnek a könyvben már nehezen lehetett a megfelelő tematikus csoportban helyet találni.

A formulárium első fejezete buzdító körleveleket, exhortációkat tartalmaz. Az 1485–1525 között működő kilenc vikárius közül nyolctól maradt ránk a rendtársaknak írott buzdítás, ami egyedülálló lehetőséget biztosít a magyarországi obszervancia identitásának és lelkeségének tanulmányozására. A második és negyedik egység különböző napi engedélyek és hivatali utasítások másolata, a harmadik rész pedig az 1500-as szentévhez kapcsolódó, majd többször meghosszabbított jubileumi búcsú magyarországi kihirdetésére és az 1514. évi keresztes háborúra vonatkozik (*circa iubilium vel cruciatam*).

A formuláskönyvek forrásértékét – írja Molnár Antal – az határozza meg, maradt-e bennük dátum, ismert-e a levélíró vagy a címzett, vannak-e konkrét adatok, amelyekből egy történelmi eseményt több-kevesebb valószínűséggel rekonstruálni lehet. Szűcs Jenő a kódex tanulmányozásakor iparkodott minél több szöveget az 1514-es és az 1515-ös évhez kötni, ám Molnár szerint a Szűcs által a parasztháborúra és a megtorlásra vonatkoztatott szövegek egy része más dátumhoz köthető, illetőleg más formulagyűjteményből ismert és rendszeresen használt irat és irattípus volt, amelyek az obszervancia általános jelenségeire reflektáltak.¹³

A II. számú – névtelen – formulagyűjtemény (OSZK, Oct. Lat. 775. *Liber epistolarum scriptarum / Epistolae scriptae a vetusta manu cujusdam*; ezeket az eredeti, mára eltűnt feliratokat Csontos János közléséből ismerjük) egyetlen kéz munkája, szerzője ismeretlen. A 22 fejezetre osztott formuláriumot a nagyszámú datált irat alapján 1532–1535 között másolhatták; ez akkor is igaz, állapította meg Molnár, ha a scriptor néha korábbi iratokat látott el fiktív, a másolás éveivel egyező dátummal. A szövegek általános érvényű mintává alakítása miatt gyakran fiktív

helyeket és személyeket – sosem volt királyokat, főpapat, világi méltóságokat – ad meg a scriptor, mégis feltűnő a törekvése, hogy a kötet szövegei az egész provincia területét reprezentálják, azaz a szalvatoriánus provincia őrségeinek és kolostorainak nagy része szerepeljen a példákban. Molnárnak sikerült több levélíró és címzettet azonosítania. Közülük kiemelkedik Balatinczi Miklós, aki 11 levél címzettje, két írás feltételezhető szerzője. Molnár meggyőzően mutatta be, hogy a formulárium összeállítása a kusztoszi, gvardiáni és végül tartományfőnöki tisztelet betöltő Balatinczi Miklóshoz köthető.

Molnár III. számúként közli a 771 levélből álló *Gyöngyösi rendtörténeti kódexet* (Gyöngyösi Ferences Könyvtár, Cod. Med. 3), amely az őrzési helyéről kapta a nevét. A vegyes tartalmú kézirrattal eddig behatóan nem foglalkoztak, pedig jelentőségét mutatja, hogy az összeállítás a provincia első számú vezetője számára adott jogi és adminisztratív segítséget.

A nyomtatott rész elsődleges forrása a Mátyás alatt a török ellen harcoló ferences, a coletanus¹⁴ Bonifazio da Ceva (1460/1470–1517) *Firmamenta trium Ordinum* című kézikönyve.¹⁵ A mű obszervánsellenes volt, de a legteljesebb ferences jogi gyűjteményként, erősen polemikus jellege ellenére, gyorsan terjedt valamennyi reformirányzat, így az obszervánsok között is. Tele volt az obszervánsok elleni glosszákkal és kommentárokkal, sőt kifejezett ferdítésekkel, csúsztatásokkal és nyilvánvalóan hamis állításokkal is. 1513-ban Velencében *Speculum Minorum* címmel megszületett az obszerváns változat, amely viszont hiába volt korrekt, nem volt annyira hasznos, mint a *Firmamenta*. A magyar összeállító véleménye is tükröződik a két könyvről abban, hogy a *Firmamenta* 409 (a kézirat másolatokkal együtt 416), a *Speculum Minorum* 133 (a kézirat másolatokkal együtt 142) lapja található a kolligátumban. Molnár megállapítása szerint a kompiláció azért jöhetett létre, mert a magyarországi obszerváns vikária, majd provincia 44+25 évig a ciszmontán általános vikárius (Generalvikar) irányítása alatt állt, vagyis a magyar obszervánsok mindkét struktúrában otthonosan mozogtak, a késő középkor nagy ferences szakadásában, éppen függetlenségük védelmében, mind a két irányban mutattak lojalitást. Ennek a kettős kötődésnek a tükré a *Gyöngyösi rendtörténeti kódex* nyomtatványokból összerakott része.

A XVI. századi szerkesztő folytatta és kiegészítette a *Firmamenta* I. rész *Memoriale Ordinis Minorum* című rendtörténeti fejezetét a boszniai, majd a magyar vikária, később provincia 1339–1521 közötti történetével. Ezt a *Gyöngyösi rendtörténeti kódexben* található összeállítást eddig a magyar obszerváns ferences krónika nyolc ismert kézírata egyikének tartották, és nem vették észre, hogy a kötet kompilátora a korábban ismert krónikaváltozattól teljesen eltérő szöveget hozott létre. Molnár alapos filológiai munkával – Tarnai Andor addigi vélekedését¹⁶ elutasítva – kimutatta, hogy ezt az obszerváns ferences krónikát négy szerző készítette. Az első szerző Szalkai Balázs kézíratai

és a szájhagyomány alapján 1501-ig állította össze a vikária történetét, valószínűleg Laskai Osvát megbízásából. A második a szöveget egységesítve ezt a részt teljesen átírta, az egyetemes rendtörténet keretei közé illesztette, és a rendfőnökök életrajzába ágyazta a magyar vikária történetét, majd folytatta a krónikát 1501–1521-ig. Az utolsó szakasz 1533-ig tart, szerzője magyar történeti keretekbe illesztette a rendtartomány életének fontosabb eseményeit.

A *Gyöngyösi rendtörténeti kódex* kézzel beírt levél-formulái nem önállóan kialakított tartalmi egységek, hanem a *Firmamenta* nyomtatott iratminta-gyűjteményének folytatásai. A levélírók köre ebben a formulagyűjteményben leginkább a vikária és a cizmöntán obszervancia legfelső vezetésére korlátozódik.

A IV. szám alatt kiadott gyűjtemény a *Nádasdi-omniarium* (OSZK, Oct. Lat. 1220). A könyvet Nádasdi Bálint magyar obszerváns ferences szerzetes kezdte el 1551-ben párizsi tanulmányainak idején, hogy mulékony emlékeztetőt megtámogassa. A könyvecske írását 1556-ban fejezte be, de mások továbbra is használták. A legkésőbbi bejegyzés 1657-ből származik. Molnár Antal 18, nem meghatározható forrású iratot közöl.

A jeles könyvgyűjtő Nádasdi francia egyetemen ismerte meg a humanizmust. Vonzódása a műveltség-eszményhez a kézirat végén található formulagyűjteményben érhető tetten. A 115 oldalra másolt, mintegy másfél száz levélminta és formula lényegében nem más, mint a szerző átgondolt kísérlete a ferencesek egymás közötti levelezésének humanista retorikai alapú megújítására. A középkori retorikai hagyományt Pierre de Blois (1135 k. – 1203 k.) levelei képviselik, amelyek a XV. században is töretlen népszerűségnek örvendtek a humanisták körében és az egyetemi oktatásban.¹⁷ A legtöbb szöveget a XV. század egyik legnépszerűbb episztolográfiai gyűjteményéből, a ciceronista Gasparino Barzizza (1360–1431) *Epistolae ad exercitationem accommodatae* című művéből vette át. Forrása volt Erasmus (1466 után – 1536) *De conscribendis epistolis* című munkája, és közöl idézeteket a *Colloquiából* is. Ebből a csoportból a legizgalmasabbak a Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494) levelezéséből származó részletek, amelyek Nádasdi neoplatonikus tájékozódásának további bizonyítékai.¹⁸

Molnár Antal még a formuláriumok közlése előtt nagy lélegzetű fejezetben foglalja össze a levonható tanulságokat (IV. *Die Franziskaner-Observanten in Ungarn im Schatten der osmanischen Eroberung und der Reformation: Die Lehren aus den Formelbücher*). Az európai ferences formuláriumokat összehasonlítva megállapítja, hogy nem létezett központilag kialakított levélminta-gyűjtemény, ám a magyar obszerváns provincia hivatali írásbelisége egy többé-kevésbé egységes szöveganyag alapján formálódott, azaz a ferences írásbeliség az egyetemes műfaji és tipológiai alapelveket követve az egyes provinciákban formálódott egységes szövegkorpuszokká.

Az egyik legérdekfeszítőbb alfejezetben (*Zusammensetzung: Quellen sowie spiritueller und kultureller*

Kontext der Formelsammlungen) Molnár Antal azt mutatja be, hogy a magyarországi obszerváns ferences provinciában a formuláskönyvekben a kialakult és normatívvá vált szövegtípusok között a legkülönbözőbb a rendtagokhoz írott buzdítások, exhortációk jelenléte. Az exhortációk a vikárius vagy a provinciális esetleges távollétében is tanították és buzdították a közösségeket, általában egy-egy custodia kolostornak lakóit. A körlevelek legfontosabb előképei Szent Bonaventura hasonló tartalmú levelei voltak, amelyek közül kettőt a Molnár által I. számmal jelezett formulagyűjtemény is átvett.

A latin nyelvű exhortációk gyűjteménye – Molnár szerint – irodalomtörténeti szempontból is fontos következtetésekre nyújt lehetőséget. Giuseppe De Luca¹⁹ nyomán Molnár a szerzetesrendi cancelláriák gyakorlata és a vallásos irodalom közötti szoros összefüggésről ír, mivelhogy a vulgáris nyelvre fordított kódexek összeállítása komoly retorikai ismereteket feltételezett, amelyeket a szerzetesek a formuláskönyvek által is reprezentált *ars dictaminis* képzésen sajátítottak el. De Luca emiatt különös hangsúllyal kapcsolta össze a koldulórendi cancelláriák tevékenységét a kézíratos és nyomtatott prédikációgyűjtemények megszületésével, hiszen a vulgáris nyelven elhangzott prédikációk a késő középkorig latin nyelvű vázlatok alapján készültek.

Tanulmányának ezen a pontján Molnár – De Luca elmélete segítségével – összeköti a ferences hivatali írásbeliséget és a magyar homiletikai és lelkiségi irodalmat az obszerváns cancelláriákkal, hiszen az exhortációk ott keletkeztek. Reméli, hogy a magyar nyelvű kódexirodalom szövegei közötti kapcsolatokat a filológusok majd feltárják, és számos esettanulmánnyal tudják bizonyítani. Ilyen típusú vizsgálat példaként említi Vrabély Márk tanulmányát.²⁰ A két – Vrabély cikkének címében megnevezett – ferences kódexet

17 ■ Levelei hosszú ideig csak Mignes *Patrologia latina* 207. kötetében voltak elérhetők. Modern kiadása Egbert Türk – Pierre de Blois: *Ambitions et remords sous les Plantagenêts*. Brepols, Turnhout, 2006.

18 ■ A szövegek eszméletörténeti elhelyezése: Kiss Farkas Gábor: Irodalmi útkeresések a katolikus értelmiségben 1530 és 1580 között: Négy pályafutás tanulságai. In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Egyházi társadalom a 16. századi Magyar Királyságban*. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs, 2017, (Séria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis, XVII), 331–371, különösen 342–371. old.

19 ■ Giuseppe De Luca: Un formulario della cancelleria francescana e altri formulari tra il XIII e XIV secolo. *Archivio italiano per la Storia della Pietà*, 1 (1951), 219–393. old.

20 ■ Vrabély Márk: Frater F. műveltsége: Mária-csodák a Kazinczy- és a Tihanyi kódexben. *Sic itur ad astra*, 33 (2019), 143–172. old.

21 ■ *Tihanyi kódex 1530–1532*. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Kiad. Kovács Zsuzsa. Pharma Press – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 2007. 22–29. old. (Régi Magyar Kódexek, 31).

22 ■ Lázcs Sándor: A Pozsonyi Kódex írói és műveltségük. *Századok*, 143 (2009), 467–486. old.

23 ■ Lázcs Sándor: Zaj és szöveg: Késő középkori szövegalkotás és az irodalmi gondolkodás születésének egy pillanata. In: Hende Fanni – Kisdi Klára – Korondi Ágnes (szerk.): „Mestereknek gyengének”: Ünnepi kötet Madas Edit hetvenedik születésnapjára.

egy bizonyítatlan feltételezés szerint Lippai Ferenc provinciális írta és szerkesztette.²¹ Csakhogy a Molnár Antal közölte formuláskönyvek nem őriznek Lippaitól egyetlen exhortációt sem, ami persze elhanyagolható probléma mellett, hogy Vrabély éles szemű és alapos dolgozata kizárólag az F frater fordításában és másolataiban előforduló Mária-exemplumokkal foglalkozik, nem keresve tágabb összefüggéseket, kapcsolatot az obszerváns buzditásokkal.

Valószínűnek tűnik azonban, hogy a kancellárián dolgozó szerzetesek számos alkalommal fordítottak latin nyelvű műveket a magyar klarisszák számára, sőt az is kétségtelen, hogy ehhez a munkához felhasználták a latinság iskolájában elsajátított jártasságukat az *ars dictaminis*-ban. Kérdés azonban, hogy melyik kancellárián dolgoztak ezek a szerzetesek. A provinciáén? A vikáriák hivatalaiban? Ők hivatali elfoglaltságuk miatt nem vehettek részt a klarisszák melletti napi munkában, a nővérekkel a hozzájuk rendelt spirituálisok foglalkoztak, nagyjából ők készítettek megbízható forrásból vulgáris nyelvű fordításokat, amelyek aztán a ma nyelvelmékeknek nevezett kódexekben maradtak fenn, például a már említett *Kazinczy-* és *Tihanyi kódexben*.

Ha a ferences nyelvelmékek és az obszerváns kancelláriák között nehezen mutatható is ki összefüggés, kétségtelen a kapcsolat a sági hiteleshelyi kancellária és az egyik somlővásárhelyi premontrei anyanyelvű kódex szövegei között. Egy nővér ma *Pozsonyi kódexnek* nevezett, 1520-ban összeállított imakönyvének egyik scriptora az oklevélírásban járatos, az obszerváns premontrei Fegyverneki Ferenc sági prépost környezetéhez tartozó férfi volt.²² Az ismeretlen scriptor az egyik ima alá egy Fegyvernekinek dedikált könyvecskéből származó kifejezést rótt: *ad laudem summi architecti dei*. Istent Pico della Mirandola nevezte a legfőbb építésznek, a fordulat a kéziratos könyvből

persze egy humanista epigon révén jutott (erről szóló tanulmányom a *Magyar Könyvszemlé*-ben jelenik meg).

Még egy részben népnyelvű kódexünk van, amely, ha nem is kancelláriai, de világi jogi és adminisztratív környezetben keletkezett: a *Gyöngyösi kódex*, amely a *Szent László-ének*, álomfejtés, imádságok és gyónási tükör mellett jogi feljegyzésként a kilenc idegen bűn magyarázatát Johannes Herolt (Discipulus) 144. prédikációjából (*De novem peccatis alienis*) többnyire szó szerinti kivonatban tartalmazza.²³ E szövegek nagyobb részét Pál bíró jegyezte le.²⁴ Ennek a vegyes kéziratnak semmiféle kapcsolata nincs a ferences formuláriumokkal, tartalma mégis hajaz az obszerváns ferenceseknek azokra a hivatali összeállításaira, vegyes tartalmú kódexekre, amelyek formulákat is őriznek.

Molnár a magyar provincia előjáróinak exhortációi révén kapcsolatot feltételez az írott magyar nyelvű szövegekkel. Több irat kifejezetten utal rá, hogy a latin nyelvű buzditásokat az őrség (*custodia*) valamennyi kolostorába küldjék el, a rendtagoknak olvassák fel, és népnyelven magyarázzák el a konstitúciókkal együtt, hiszen a tanítások csak így érik el céljukat. Ez valóban kapcsolat az anyanyelvűséggel, ugyanakkor a szóbeliséggel, még akkor is, ha annak egyes elemei szükségszerűen megjelenhettek a későbbi írásbeliségben. (Hasonló példára hívta fel a figyelmet Kiss Farkas Gábor: az általa említett kassai domonkos kolostorban feltehetőleg a német volt a beszélt vulgáris nyelv.²⁵)

Az exhortációk a Magyar Királyságban ebben az időszakban nem a vulgáris, hanem elsősorban a latin nyelvű prédikációkkal tarthatnak rokonságot. Molnár Antal erre Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát munkáit említi. Rögtön hozzá kell tenni azonban, hogy a két ferences szerző prédikációi skolasztikus felépítésük és idézeteik miatt bonyolultabbak a buzditásoknál.

Az exhortációk műfajukból kifolyólag egyszerű szerkezetűek, és – akárcsak a levelezésminták – jellemzően evangéliumi tanácsokat hoznak példának, ritkábban patrisztikai idézetekkel támogatják mondanójukat. Feltűnően hiányoznak belőlük a misztikusoktól és a kortársnak számító szerzőktől származó idézetek, amelyek viszont a klarisszák XVI. század eleji kódexeiben bőséggel fordulnak elő. Ilyen jelentős magyar nyelvű szöveg Kempis *De imitatione Christi* és Bonaventura *De perfectione vitae ad sorores* munkájának fordítása. Ezek a rendi fegyelem megtartására és evangéliumi példákra figyelmeztető írások három klarissza kódexben – a *Debreceni*, a *Lobkowicz-* és a *Lázár-kódexben* – is szerepelnek.²⁶ Ezek a népnyelvű szövegek éppen úgy ostromozzák a békétlenséget, a tétlenséget, a mértéktelenséget és az imádság elhanyagolását, mint az exhortációk. A modern szerzőkre való hivatkozások hiánya a buzditásokból éppen azt bizonyítja, hogy – legalábbis a Magyar Királyságban – nem volt valódi átjárás az előjárók kancelláriáiban keletkezett iratok és a vulgáris nyelvű kódexek között. Molnár leírja, hogy a nemzettudat egyre növekvő

OSZK – Szent István Társulat, Bp., 2020. 239–258., az említett összehasonlítás 242–243. old.

24 ■ Lázs Sándor: A Gyöngyösi Kódex írói és műveltségük. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 111 (2007), 421–457. old.

25 ■ Kiss Farkas Gábor: Latin és népnyelv a késő középkori magyarországi domonkos kolostorokban: Leonhard Huntpichler: Directio pedagogorum. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 120 (2016), 225–246. old.

26 ■ Thomas à Kempis műve, a *De imitatione Christi* – Szent Bernátnak tulajdonított – részletei szerepelnek magyarul a *Lobkowicz-kódex* könyvszerű összeállításában (38–110. old.), recenzeált részletek vannak még a *Lázár-kódexben* (120–139, 195–199, 264–300. old.) A *Debreceni kódexben* (229–326. old.) Bonaventura műve (*De perfectione vitae ad sorores*) a Kempis-fordítással „összegyűrva” szerepel. Bonaventura praeceptuma a *Lobkowicz-kódexben* (111–174. old.) önálló könyv. Az említett kódexek kiadásai: *Lobkowicz-kódex*, 1514. Közzéteszi Reményi Andrea. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Argumentum, Bp., 1999. (Régi Magyar Kódexek, 22.); *Lázár Zelma-kódex*, XVI. század első negyede. A nyelvelmékek hasonmása és betűhű átirata. Az előkészítő munkát végezték N. Abaffy Csilla és E. Abaffy Erzsébet Madas Edit közreműködésével. Közzéteszi, bev. és jegyz. N. Abaffy Csilla. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1992. (Régi Magyar Kódexek, 14.); *Debreceni Kódex*, 1519. A nyelvelmékek hasonmása és betűhű átirata. Az előkészítő munkát végezték Abaffy Csilla és Reményi Andrea, bev. Madas Edit, Reményi Andrea. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Argumentum, Bp., 1997. (Régi Magyar Kódexek, 21.)

jelentősége a XV. és a XVI. században abból is jól kitűnik, hogy az anyanyelv használata a ferences provincián belüli nemzeti ellentétekben is civakodás forrása volt. Az obszerváns mozgalom egyik legnagyobb belső ellentmondása, hogy az itáliai kezdetek egyértelműen egy sajátos, Róma-központú transznacionális univerzalizmust közvetítettek, míg ugyanez a vallási reformmozgalom Közép-Európában a korai nemzeti törekvések egyik kiindulópontjává vált. Molnár az obszerváns mozgalmon belüli nemzeti ellentéteket a *Gyöngyösi rendtörténeti kódex* krónikaváltozatain mutatja be: a bosnyák és a szláv ferencesek elváltak a magyarországi vikáriától, a szakadást 1448-ban V. Miklós pápa hagyta jóvá.

Egy kis kitekintés a nyelvi és nemzetiségi ellentétek bemutatására – Molnár maga is említi a csehek önállósulási törekvéseit, de témája miatt nem térhetett ki rá, nekem több a terem erre. Az együttműködés nehézségeire a legjobb példa Petr Hlaváček²⁷ nyomán a bécsi konvent sorsa, amelyet maga Kapisztrán János alapított 1451-ben. Kapisztrán olasz és magyar ferenceseket hívott a kolostorba, hogy a német anyanyelvű novíciusokról gondoskodjanak. A magyarországi Michael Siculust (Székely Mihály, később, 1462–1465 között magyar vikárius) tette meg gvardiánnak, prédikátornak és novíciusmesternek pedig a milánói Hieronymus Italicust. A nyelvi nehézségek és mentalitásbeli különbségek hamar konfliktusokhoz vezettek. A német testvérek ágáltak az olasz Hieronymus ellen, aki a *Provincia Cismontana* szokásait szerette volna meghonosítani. Néhány hónap múltán Hieronymusnak fel kellett adnia a küzdelmet, mert a németek kérésére Kapisztrán János hazatérésre utasította az olaszokat. A nyugtalanság *propter patriam et linguam et nationem* azonban továbbra sem csökkent, annyira nem, hogy 12 magyar novíciust vissza kellett küldeni Magyarországra. A házfőnök kérésére Kapisztrán a veronai Gabriel Rangont küldte a robbanásveszélyes helyzet megoldására, ami sikerült is. A veronai Gabrielt ugyanabban az évben, 1452-ben a provinciális káptalan tartományi vikáriussá választotta, de szigorával a testvérek elégedetlenek voltak, mert a következő évben már le is tették.

A nemzeti öntudattól és hatalmi harcoktól vezérelt vetélkedés továbbra is folyamatos volt, a tartományi káptalanokon egymást vádolták be a testvérek. A viták gyakran tettelegességgig fajultak. 1487-ben a provincia vikáriusa összeállított egy iratot, amelyben az obszerváns tartomány fejlődése legfőbb akadályának nem a szegénységi fogadalom be nem tartását vagy az álságos vallásosságot, hanem a testvérek sokfajta nemzetiségét – *nationum diversitas* – jelölte meg.

Már volt szó az obszerváns rendi vezetés jogi gyűjteményéről, a nyomtatványokból és kéziratokból összeállított *Gyöngyösi rendtörténeti kódex*ről, Molnár kiadásában a III. számú formuláriumról. Az ilyen jogi és rendtörténeti könyveket általában kinyomtatták, így a pálosok is megjelentették a rendkormányzati szövegeket, igaz, rendtörténetük kéziratban maradt.

Már említettem a domonkosok Bandellus de Castronovo kiadta regula- és rendtörténeti kötetét. Ilyen környezetben furcsának hat, hogy a magyar obszervánsok nem adták sajtó alá regulájukat, rendi irataikat. A magyarázat talán az oszmánok előretörésében és a protestáns reformáció terjedésében rejlik.

Molnár Antal munkája példaszerű szövegközlés. Kiváló jegyzetanyag igazítja el az európai olvasót a magyar hely- és személynévben, és már ez is jelzi a kötet jelentőségét, a törekvést a magyar vikária elhelyezésére az európai ferences rendtörténetben. A filológiai teljesítményen túl Molnár Antal munkája – az oklevelek anonimitása ellenére – hozzájárul majd az obszervánsok és a világiak kapcsolatainak jobb feltérképezéséhez. A kutatók megismerik azt a logisztikai rendszert, amely az adományok begyűjtését, tárolását, majd újraelosztását szolgálta a kolostorok között, egy szóval azt a mindennapi tevékenységet, amelyről nem születtek részletes feljegyzések. □

27 ■ Petr Hlaváček: *Die böhmischen Franziskaner im ausgehenden Mittelalter: Studien zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostmitteleuropas*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2011.